

Marijan Dovič

“Vrhunci stoletja” in založniki “za narodov blagor”

Literatura med izzivi in pastmi kapitalističnega založništva

V času, ko se zdi literatura marginalizirana kot še nikdar in ko slovenski pisatelj, nekdanj samozavestni narodotvorec, v široko javnost prodre kvečjemu še kot tožena stranka na sodnem procesu (in ta marginalizacija mu seveda ni niti malo všeč, a mu tu nihče ne more pomagati), se je nenadoma izkazalo, da v Sloveniji obstaja živahno zanimanje za literaturo, pa četudi v navidez najperversnejši, nevrotično potrošniški obliki. Živ dokaz za to so bile vrste občanov, pred kioski prežečih na omejeno število brezplačnih izvodov romana *Ime rože* Umberta Eca, priloženih sredinemu Delu 17. marca letos. Tisti, ki niso vstali ravno zgodaj, so svojo priložnost zamudili, iskrenejših knjigoljubov je bilo očitno preveč ...

Že dolgo ni bilo preprosto dejstvo, da je neka konkretna knjiga *izšla*, prisotno v zavesti tolikih posameznih Slovencev, kot se je to zgodilo najnovejši izdaji legendarne “srednjeveške kriminalke” italijanskega pisatelja Umberta Eca. Skoraj vsakdo – tudi tisti, ki ne bere Dela in za Književne liste še slišal ni – ve za ambiciozen založniški projekt slovenskega časopisnega giganta, ki bo ponudil trideset literarnih “vrhuncev stoletja”, preteklega seveda, po “neverjetni ceni” 990 tolarjev za posamezno knjigo. (Da se razumemo, tudi jaz grem na ta vlak. Na mizi imam že izpolnjeno naročilnico za celotno zbirko, ki naj bi vsak hip romala v nabiralnik. Poštino za to mi prijazno plača Delo. No, roka mi je zastala – zakaj, o tem čisto na koncu – a verjetno bo do konca marca 2004, ko tole pišem, vseeno izvršila namenjeno.)

Jasno, priča smo popolnoma novi strategiji, doslej neznani v marketinških pristopih k “visoki literaturi” pri nas, silovitost in potencial kampanje pa presegata celo to, kar smo doslej v

naši skromni in zmerni deželici poznali kot oglaševanje "tržno naravnanih" knjižnih izdaj, torej kuharic, psihopriročnikov in enciklopedij. Kdor živi v knjigah in s knjigami, si ne more kaj, da si ne bi takoj postavil tega vprašanja: kako je vendar mogoče prodajati knjigo, ki je povrh še trdo vezana, tako poceni? Saj vemo, da vsaka knjiga pri nas stane vsaj pet tisočakov! Komur razmere v založništvu niso čisto tuje, si navedene stvari z nekoliko truda zna pojasniti. Najprej seveda, kako je mogoča tako nizka cena. Tu moramo vedeti, da gre za dela, ki so že bila prevedena v slovenščino, pa tudi uredniško obdelana, lektorirana in korigirana, torej je glavnina stroškov, ki so določeni in neodvisni od naklade, odpadla ali bila pomembno zmanjšana. Nosilci pravic prevoda so bili soglasje verjetno pripravljene "prodati" za relativno nizek honorar, saj poprej niti niso računali, da bodo nekoč za svoje opravljeno delo še kaj iztržili.

Kot vemo, so proizvodni stroški pri visokih nakladah na izvod mnogo nižji, in če se tu vmeša še španski kapital (res je, projekt ni zrasel le na našem zelniku, saj bi se tu verjetno taka ideja sesedla, soočena s preveliko skepso), neobremenjen s slovenskimi kulturnimi predsodki in zainteresiran za nizke stroške, visoko naklado in hitro prodajo, ter interes Dela za "sinergije" med prodajo časopisa in naročnin ter literarno zbirko, je rezultat tu. Rezultat je seveda mogoč *predvsem* zaradi (1) učinkovite lastne distribucijske mreže ter (2) izrednih možnosti oglaševanja v številnih izdajah Dela. Vedeti pač moramo, da za knjigo, ki jo kupimo v knjigarni X kjer koli v Sloveniji, plačamo morda še več za distribucijsko mrežo kot pa matičnemu izdajatelju. (Sploh so tu problematične velike založbe s podedovanimi lastnimi distribucijskimi sistemi – podobno kot časopis Delo so tudi DZS in Mladinsko knjigo ter njihove distribucijske in prodajne kapacitete gradili naši očetje in dedi v monopolnem sistemu, in negativni učinki monopolov so vidni še danes. Ampak tranzicijske in "kontinuitetne" zgodbe, ki nikakor niso nepomembne za razumevanje situacije, pustimo za drugo priložnost). Veliki majhne nesramno izsiljujejo z nenormalnimi rabati, ki znajo iti krepko čez 50 % (najhujši primer, za katerega sem slišal, je neverjetnih 78 %!). Seveda v tržnih razmerah načelno ni nič nenormalno, če je legalno, problem je morebiti le v tem, da pozicija moči velikih ni bila pridobljena v razmerah svobodnega trga ...

Ampak preden se dokončno spolitiziramo, se raje vrnimo s te poučne ekskurzije v organizacijo knjižnega trga nazaj k Delu: to bi v takih distribucijskih razmerah po knjigarnah svojo zbirko prodajalo verjetno po ceni med 2000 in 3000 tolarji za posamezno knjigo, če bi hotelo dobiti zanj svojih 990 tolarjev. (Ampak če bi jih prodajali po taki ceni, ne bi prodali toliko knjig in tako bi se morali odločiti za nižjo naklado; zaradi tega ne bi mogli zagotoviti tako nizke proizvodne cene posameznega izvoda, temveč nekoliko višjo, in bi jih potemtakem prodali še manj itd. – skratka, če z namenom nazorne predstavitve problema skrajno pretiravamo – prišli bi do tja, kjer so danes mali založniki, ki so ves čas nekje vmes med crkovanjem in umiranjem na obroke državnih subvencij.) Skratka, z lastnim učinkovitim distribucijsko-promocijskim strojem

je Delo očitno pustilo majhne in velike literarne založnike ter mogočne distributerje nemo stati ob strani – z dolgim nosom – ter zagotoviti za naše razmere nepojmljivo nizko ceno knjig.

Zdaj, ko smo si ceno nekako pojasnili, se ozrimo še na odziv javnosti. Ta je seveda večinoma dokaj evforičen in skoraj ne moremo dvomiti, da bo akcija uspela. Tako bo na stotine državljanek in državljanov obogatilo in okrasilo svoje knjižne police, mnogi pa bodo kupljeno literaturo celo prebrali. Skratka, vse pohvale vredno, bi lahko rekli. Javno mnenje je najbrž nekako takšno: končno je nekdo pokazal, da je mogoče delati poceni knjige in jih učinkovito spraviti do ljudi. Pa vendar ne razmišljajo vsi tako. V marčni številki revije *Ampak* je "Odbor književnih proizvajalcev" objavil zanimivo gloslo z naslovom *Ime rože ali česa drugega?* Glosa je izrazito odklonilna, celo napadalno naravnana do projekta Vrhunci stoletja. Iz tega zapisa moremo razbrati nekatere zanimive stereotipe, značilne za slovensko knjižno založništvo in kulturno področje nasploh. Verjamemo, da jih bo prej ali slej povozil čas – pa vendar dajmo temu še pospešek. Oglejmo si torej glavne teze te glose nekoliko natančneje.

Prva ugotovitev, namreč da "kapitalski giganti ne znajo tkati bogastva slovenskega jezika in literature, kar v dveh tretjinah vsakoletnega leposlovja pri nas počnejo majhni založniki", se zdi vsaj deloma upravičena. Res je, da Vrhunci stoletja ne širijo nabora prevodov vrhunskih del tuje literature v slovenščini, in res je, da večinoma mali založniki skrbijo za to, da se vsako leto prevede toliko in toliko novih naslovov, ki naš jezik tako rekoč držijo "v stiku" z literarnim svetom. Če se zavedamo, da je majhna kultura nujno draga kultura, da pa kljub temu mora težiti k celovitosti, moramo seveda to dejavnost ustrezno ceniti in tudi podpirati, sicer se nam kaj lahko zgodi, da bomo prevajali le še kuharice in priročnike za samopomoč. Mali založniki torej imajo vso moralno pravico, da se sklicujejo na svoje pomembno kulturno poslanstvo in zahtevajo od države za svoje delovanje podporo v obliki finančnih subvencij. Po drugi strani pa se zdi skoraj slaboumno, če "kapitalske gigante" obsodimo, da njihove visokonakladne izdaje ne prispevajo h kulturnemu bogastvu: če je prej v Sloveniji Eca bralo 5000 ljudi (in taka naklada je danes že absoluten superhit malih založnikov), ga bo zdaj morda bralo čez 100.000 Slovencev. In vsak "novi bralec" je v času, ko se generacije bralcev spreminjajo v generacije izrazitih "vizualcev", nadvse dragocen! Po tej plati so Vrhunci stoletja dokaz, da projekt, ki se sicer ravna po strogo komercialnih zakonitostih, lahko poda roko izrazito ugodnim "kulturnim" učinkom.

Medtem pa je eden od glavnih očitkov omenjene glose, naslovljen na Delovo zbirko, ta, da *premore* in da *izrablja* izredne možnosti oglaševanja, kakršnih si mali založnik ne more privoščiti (kot se je že pokazalo, bi lahko bil edini argument za tak očitek problematizacija *poti*, po kateri je Delo postalo za naše razmere tako nevaren medijski gigant, ampak o tem tam ni govora). Ta očitek se v svoji čudaški absurdnosti napaja iz dveh virov: prvi se zdi kar navadna gola in nebogljen zavist. Drugi pa je neka tiha predpostavka, ki je že od zgodb

med Cankarjem in njegovim založnikom Schwentnerjem dalje dobro znana in jo je mogoče označiti kot nekakšno "strukturno konstanto" slovenskega založništva. To je predpostavka, da izdajanje literature pri nas *ne more* biti komercialno uspešno, temveč je nujno deficitarno početje, katerega edini rezultat so "zasluge za narod" – nikakor pa ne bi smel biti motiv za izdajanje literature dobiček. In logika Vrhuncev stoletja postavlja ravno to predpostavko popolnoma na glavo: očitno zasleduje predvsem komercialne cilje, pa vendar njenih kulturnih učinkov ni mogoče zanikati. Vprašanje pa ostaja tudi, ali bodo kupci zato, ker se bodo množično ogrevali za "vrhunce", bistveno manj posegali po preostali knjižni ponudbi – verjetno je trditev iz glose, da gre za igrakkanje "z obstojem druge dejavnosti" (tj. založništva), če že ne smešna, vsaj močno pretirana.

Ljubitelji knjig, ki z nekoristnimi predsodki nismo obremenjeni, bomo torej veselo kupovali Vrhunce stoletja. Raje kot to, kar muči omenjeni odbor, si bomo morebiti postavili vprašanje, zakaj v zbirki ni pojasnjeno *avtorstvo izbora*. Pa seveda, ali je izbor prevodnih tekstov dovolj dober in ali so izbrani slovenski teksti res vsi prestali test časa ali pa jih je v izbor zaneslo kakšno drugačno "naključje" – če je Jančarjevega *Galjota* čas dovolj potrdil, ali se morda nedavno objavljena *Smrt slovenske primadone* res uspešno družijo s takšnimi deli dvajsetega stoletja, kot so najboljši Cankarjevi in Kovačičevi romani ali kakšen Bartolov *Alamut*?

***

Tako. To si je mogoče misliti kot načelno stališče. Pa vendar se tule zgodba ne konča. Kot srečni prejemnik *Imena rože* sem se namreč kar kmalu lotil branja in doživel neljubo presenečenje (seveda sem pred mnogo leti Eca že z užitkom prebiral, in ta roman je med redkimi izbranci, ki sem jim rade volje spet namenil pozornost). Preberite spodnji stavek:

Vas je v temle stavku kaj zmotilo?

Verjetno ste opazili, da je na mestih, kjer bi moral stati mali l, veliki I. Takih napak je v Delovi izdaji *Imena rože* relativno veliko, vsakih nekaj strani tipografsko občutljivega bralca precej zmotijo. Toda našel sem še nekaj napak, in po njih je mogoče z veliko gotovostjo sklepati tudi na njihov izvor: na primer namesto črke *m* imamo *r* in *n* (*rn*), pa celo *d* namesto sklopa *ci*. Ni težko sklepati, da so napake nastale pri skeniranju oziroma računalniškem optičnem prepoznavanju starega tiska (*Ime rože* je namreč v prevodu Srečka Fišerja izšlo pri založbi Mladinska knjiga že leta 1984, le štiri leta po izvirniku *Il nome della rosa*), premalo pozorni lektorji ali korektorji pa jih niso odpravili.

To pa pri takem projektu in taki nakladi *ni dopustno*, za bralca se zdi kar žaljivo. Seveda, v tržnem sistemu ni pravih predpisov, ki bi lahko to urejali, pravzaprav naj bi take anomalije uravnaval trg sam – recimo tako, da bi kupci nehali kupovati knjige iz zbirke. Seveda upamo, da bo javni odziv na to nemarnost pomagal snovalcem zbirke izboljšati prihodnje izdaje, če še niso končane. Pravzaprav bo morda *le* odziv javnosti tisti, ki bo izdajatelje prepričal,

da se *morajo* bolj potruditi. In tu se je vendarle treba pridružiti, četudi z drugimi argumenti, duhu zgoraj tako neusmiljeno napadene "glose". Kapitalski giganti v resnici niso zainteresirani za "tkanje bogastva slovenskega jezika". Ker jim to ni prva skrb, se kaj lahko zgodi to, kar se je nepopravljivo zgodilo v desetinah tisočev *Ecovih* tekstov. Ravno založništvo je ena od najbolj specifičnih gospodarskih panog, kjer ni mogoče razmišljati o knjigi kot o "vsakršnem" blagu. Knjiga, še posebno v občutljivih jezikovnih razmerah, je posebno blago, ki se sicer podreja tržnim zakonitostim, pa vendar zahteva *specialiste*.

Naloga javnosti in bralcev ostaja, da bomo znali *zahtevati* kakovostno knjigo, ne le dobro izbrano, temveč tudi skrbno pripravljeno. V dobi računalniške stave, ki sama po sebi množi drobne tipkarske napake, v dobi, ko nepismenost, polpismenost ter vsakršna besedilna nemarnost preplavljajo ne le internet, temveč tudi tisk, oglase in pomemben del javnosti, je še toliko bolj pomembna zavest o visokih standardih. Kapital namreč reže in "optimizira" povsod, kjer more; ne razume in noče razumeti, da je strošek za lektorja in korektorja, ki povrh vsega delata še počasi, nujen del proizvodne cene. Knjig brez napak praktično ni, in rezanje proračuna njihovo število nujno poveča. In tu je morda edini problem ob dejstvu, da tuj kapital izdaja slovenske knjige – saj je za jezik že v izhodišču manj občutljiv. S tega vidika postane zgodba *Imena rože* več kot le zgodba o tipkarskih napakah. Postane vredna natančnega razmisleka, saj jo je mogoče misliti kot model za situacije, s katerimi se bo moralo slovensko založništvo, z njim pa tudi celotna kultura, soočati vedno pogosteje.

Mag. Marijan Dovič je sodelavec Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.